Общи характерни черти на всички българи въ Македония сѫ голѣмо трудолюбие, пестеливость и трезвость. Всичкитѣ плодородни полета на страната сѫ обработени отъ българи. Трезвостьта е особна важна черта. Има цѣли краища, дѣто селата нѣматъ механи, напр. Сѣрско Поле. Пияни селяни българи въ Македония не се срѣщатъ, освѣнъ на нѣкое голѣмо празднично тържество. Дори въ голѣми градове, като Прилѣпъ, Велесъ, Щипъ, пияни хора сѫ чудна рѣдкость. Затворениятъ животъ и недовѣрието къмъ чужденци сѫ качества присѫщи на македонцитѣ, както и на всички други българи.

2. Българи мухамедани.

Видѣхме, че доклѣ турцитѣ покорявали Балканския Полуостровъ, много отъ градското население се е турчило за да спаси живота си и имота си. Това е ставало и въ българскитѣ земи.[1]) Потурченитѣ граждани обаче скоро се сливали съ турскитѣ прѣселенци и изгубвали езика си. Слѣдъ покоряваньето на Полуострова султанитѣ се грижили да осигурятъ османската власть въ новопокоренитѣ земи; затуй освѣнъ прѣселяванье на колонисти изъ Азия, тѣ се старали да налагатъ исляма на новопокоренитѣ християни. Потурчаньето по селата е ставало обикновено съ насилие, макаръ че понѣкога сѫ помагали и облагитѣ, съ които се ползували мухамеданитѣ като владѣеща класа.

Има бѣлѣзи, които показватъ, че турченье на българско селско население въ голѣми маси е почнато много рано, още къмъ края на XV. в. и началото на XVI. Имаме исторически данни, които показватъ, че султанъ Селимъ I. (1512—1520) сериозно намислилъ да потурчи всичкитѣ си християнски подданици. Той издалъ заповѣдь на своя великъ везиръ, да обърне всички църкви на джамии, да забрани богослужението на християнитѣ и да прѣдава на смърть всички, които не приематъ мухамеданството. Тая заповѣдь немогла да се изпълни. Тогашниятъ стамболски муфтия Джемали и умниятъ великъ везиръ Пири Паша убѣдили султана да отмѣни жестоката заповѣдь;[2]) при все това прѣзъ врѣмето на Селима сѫ потурчени много български мѣста. Тогава сѫ обърнати на джамии всичкитѣ каменни хубави църкви.[3]) Ние имаме запазени домашни прѣдания, записвани отъ домашни лѣтописци, за постѫпкитѣ на жестокия

[1]) Иречекъ, Пѫтни бѣлѣжки. П. С. Х. 30—31.
[2]) Hammer, G. d. Osm. R., I. 804.
[3]) Дриновъ, Историческо освѣтление върху статистиката на народноститѣ въ източната часть на Българското Княжество. П. С. VII. 9—11.

Селимъ. Въ единъ сърбски лѣтописъ е отбѣлѣзано: во лѣто 7050 (1542) пусти Селимъ елъіазади и продаде цръкве и манастире.[1]) Датата е записана погрѣшно. Въ 1542 год. е царувалъ султанъ Сулейманъ. Въ единъ прѣписъ на Паисиевата история има притурка, въ която непознатъ писачъ разказва, какъ султанъ Селимъ поискалъ да изтрѣби българитѣ по побуждение на гръцкия патрикъ. Султанътъ пратилъ войски срѣщу българитѣ въ сѣверна България, Тракия и Македония. „.... а въ Македонію посла своего везира сосъ 33 тысящею воиска, начь отъ Драма даже до Босна, все потурчилъ, Еспину, Крупникъ, Кочени, вси тогда истурчили...“[2]) Къмъ тоя великъ везиръ и за неговия походъ въ страната вѣроятно се отнасятъ прѣданията, свързани съ потурчаньето на населението около Шаръ Планина. Френскиятъ пжтувачъ Лежанъ се научилъ, че Синанъ Паша съ мечъ потурчилъ тамошното население. Около 40.000 души християни загинали край единъ потокъ, който се казвалъ Бѣла Рѣка, а отъ тогава го нарекли Черна Рѣка.[3]) Споредъ запазени прѣдания сжщиятъ тоя Синанъ Паша разрушилъ манастира Св. Гьорги при с. Вълковие въ Пологъ и Св. Архангелъ въ Рѣка.[4]) За вѣрванье е, че тукъ се говори за Синанъ Паша скопецътъ, който е билъ везиръ и любимецъ на султанъ Селимъ I.[5]) Това се подкрѣпя и отъ друго едно прѣдание, записано въ с. Луково (Дебъръ), споредъ което султанъ Селимъ заповѣдалъ да се потурчи цѣлиятъ Дебъръ и кога повече отъ населението било изтурчено, беговетѣ пратили молба до султана да се спре турченьето, понеже не остава рая да работи земята. Султанътъ послушалъ, и затуй се запазили тамъ още християни.

Потурчаньето въ Македония продължавало до най-ново врѣме. Нѣкои села сж потурчени къмъ края на XVIII вѣкъ,[6]) а нѣкои дори въ началото на XIX.

Въ Македония е изтурчено много население. Сега потурнящитѣ правятъ тамъ десетата часть отъ всички български жители. Родопскитѣ потурняци се наричатъ *помаци*, както и потурняцитѣ въ Княжество България. Шарскитѣ потурняци се наричатъ *торбеши* — име, което имъ се дава отъ българитѣ християни и отъ

[1]) В. Григоровичъ, О Сербіи, 59.
[2]) Дриновъ, Историческо освѣтление. П. С. VII. 9.
[3]) Lejean, Reise in der Europäischen Türkei im Jahre 1869. Petermann's Mitteilungen, 1870. стр. 291.
[4]) Материали, 457.
[5]) Hammer, G. d. Osm. R. I. 801.
[6]) Верковичъ, Топограф.-Этнограф. очеркъ Македоніи, 178.

арнаутитѣ за насмѣшка. Въ Кичево българитѣ мухамедани се наричатъ отъ арнаутитѣ *аповци,* пакъ като за присмѣхъ. Думата „апо“ се употрѣбя въ Кичево вмѣсто „байно“, „братко“.[1]) Тя е вѣроятно арнаутска дума. Употрѣбя се въ тайния езикъ на прилѣпскитѣ папуджии вмѣсто „чичо“, а въ дебърския таенъ дюлгерски езикъ вмѣсто „брате“.[2]) Християнитѣ българи наричатъ потурнящитѣ въ Кичево *читаци.* По другитѣ мѣста въ Македония нѣма особно име за мухамеданитѣ българи, а се наричатъ обикновено *турци.* Сами тѣ навсѫдѣ се наричатъ турци, но се дѣлятъ отъ сѫщинскитѣ турци и ги мразятъ.

Най-многочислена е *родопската помашка група.* Значителна часть отъ нея пада въ Македония. Тамъ е най-рано почнало турченьето на българитѣ. Споредъ Захариева, извѣстния описвачъ на Татаръ-Пазарджишката Каза, потурчаньето на родопскитѣ българи захванало още въ 1495 г., въ врѣмето на султана Баязидъ II;[3]) а споредъ запазени домашни прѣдания то продължавало до началото на XIX. в.[4]) Имаме двѣ домашни исторични бѣлѣжки специално за потурчаньето на Чепино, отъ които се вижда, че населението насила е промѣнило вѣрата си въ началото на XVII. в. въ врѣмето на султана Мехмедъ.[5]) Многобройни турски войски потеглили прѣзъ Пловдивъ, Чепино, Разлогъ къмъ Солунъ. Въ Пловдивъ гръцкиятъ владика Гаврилъ наклеветилъ чепинци прѣдъ военачалника, че сѫ непокорни. Пашата, като стигналъ въ Чепино, събралъ първенцитѣ и искалъ да ги погуби, и тѣ приели мухамеданството за да се избавятъ отъ смърть. Споредъ Иречека това събитие станало въ врѣмето на султана Мухамедъ IV. (1656—1661).[6]) Неговътъ везиръ Мехмедъ Кьопрюли миналъ съ голѣми войски прѣзъ Чепино, Разлогъ за Солунъ, отъ дѣто по море тръгналъ за Критъ, и въ врѣме на тоя походъ изтурчилъ населението. За забѣлѣзванье е, че около това врѣме е станало и изтурчаньето на ловченскитѣ помаци.[7])

---

[1]) Материали, 475.

[2]) Д-ръ Ив. Шишмановъ, Бѣлѣжки за българскитѣ тайни езици и пословечки говори. Сб.М. XII. Книжовенъ отдѣлъ, 34.

[3]) Стефанъ Захариевъ, Географико-историко-статистическо описаніе на Татаръ-Пазарджишкѫтѫ каазѫ, Віена, 1870, стр. 74.

[4]) В. Добруски, Нѣколко свѣдѣния за истурчването на родопскитѣ българи. П.С. XXI.—XXII. 336; С. Н. Шишковъ, Нѣщо по истурчването на Ксантийско. Родопски Старини, Ш. Пловдивъ, 1890, стр. 12—19.

[5]) Захаріевъ, Описаніе, 67—68; Н. Начовъ, Листъ отъ хроника, намѣренъ въ с. Голямо-Белово. Български Прегледъ, год. V. кн. II, стр. 149—150.

[6]) К. Иречекъ, Пѫтни бѣлѣжки за Срѣдня гора и за Родопскитѣ планини. П. С. X. 31.

[7]) Л. Милетичъ, Ловчанскитѣ помаци. Бълг. Пр. год. V. кн. V. стр. 75—76

Отъ Чепино на западъ помаклъкътъ обхваща планинския проходъ, който води за Разлогъ. На това мѣсто е пръснато помашкото селище Бабекъ, което захваща голѣмо пространство. Часть отъ населението на самия Разлогъ е помашко. По на югъ една помашка ивица обхваща Момина Клисура, минува на западния брѣгъ на Места, дѣто по ребрата на Пиринъ сѫ разположени помашкитѣ села *Брѣзница, Лозница* и *Корница*. Тия села сѫ потурчени къмъ края на XVIII. в. съ сила. Мухамеданството много мѫчно се прихванало тукъ. Селянитѣ тайно яли свинско месо слѣдъ потурчаньето и пазили кочинитѣ на свиньетѣ; затуй властитѣ наложили особенъ данъкъ върху тия кочини. Помакинитѣ тамъ и до сега не криятъ лицето си както помакинитѣ въ по-отколѣ потурченитѣ родопски села. Помацитѣ живѣятъ приятелски съ съсѣднитѣ българи и не имъ правятъ пакости. Още по на югъ въ Доспатъ настая чиста помашка область, която се продължава откъмъ Тъмрътъ, завзима цѣлата долина на р. Рата или Доспатъ Дере. Южниятъ дѣлъ отъ тая помашка мѣстность се нарича *Чечъ,* завзима послѣдния дългъ проломъ на Места, минува по западния ѝ брѣгъ и обхваща голѣма часть отъ краищата на Бозъ Дагъ. Срѣдоточие на Чечъ е селото *Берово,* при устието на Рата. Въ него е имало и турска колония, която се опомачила. Помацитѣ въ Чечъ сѫ запазили старото си вѫтрѣшно управление и се подчиняватъ на наслѣдствени свои първенци, сега бегове.[1]) На югъ помашката група достига до Буковския Проходъ, прѣзъ дѣто сега минува желѣзната линия.

Отъ Разлогъ прѣзъ прохода Прѣдѣлъ помаклъкътъ миналъ въ долината на Струма. Въ самия проходъ сѫ пръснати помашкитѣ села *Осеново* и *Църово*. По на югъ по десния брѣгъ на Струма се е спуснала помашка купчина, която обхваща цѣлия западенъ дѣлъ на Крѣсненската Клисура. Главно мѣсто въ тая купчина е с. *Крупникъ* до входа на клисурата. Близу до него е с. *Симитлии* съ минерални води, а на югъ отъ Крупникъ при изхода на клисурата има помаци въ 5 села, именно въ *Брѣзница, Моравци* и *Сливница* на десния брѣгъ на рѣката и въ *Ново Село* и *Грънчари* на лѣвия брѣгъ. Крупникъ е билъ градецъ съ епископско седалище, което било запазено дълго врѣме слѣдъ турското покоряванье. Синоветѣ на крупнишкия епископъ Иаковъ около 1460—66 г. обновили Рилския Манастиръ. Сто години по-късно (1577 г.) другъ крупнишки епископъ Иоасафъ подарилъ на сѫщия манастиръ по-

---

[1]) *** Пѫтуванье по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница. Сб.М. XIII. 238—242.

златено евангелие.[1]) Много е за вѣрванье, че Крупникъ е потурченъ въ врѣме на сѫщия походъ на Мехмеда Кьопрюли, когато сѫ турчени Чепино и Разлогъ, понеже е на пѫтя за Солунъ. Турската войска ще е слѣзла отъ Прѣдѣлъ по Осеновската Рѣка въ долината на Струма и отъ тамъ ще е продължила пѫтя си прѣзъ Влахина Планина къмъ долината на Брѣгалница. Въ такъвъ случай тя е потурчила и брѣгалнишкитѣ помаци.

Въ долината на Брѣгалница има три помашки купчини. Първата е въ Малешово. Състои се отъ паланката *Пехчево,* населена прѣимуществено съ помаци, и селата *Берово* и *Ратово,* дѣто множеството е българо-християнско. Пó на сѣверъ е по-голѣмата помашка купчина въ Пиянецъ съ главно мѣсто *Царево Село.* Споредъ мѣстно прѣдание селото получило име отъ Султана Махмудъ, който ходилъ тамъ на ловъ и потурчилъ селото.[2]) Несъмнѣно е, че имаме споменъ за сѫщия султанъ Мухамедъ IV., който ходилъ на ловъ по Доспатъ Планина и въ врѣме на когото сѫ турчени ония мѣста.[3]) Въ селото има малка турска колония, която още тогава е поставена да пази важния пѫть за долината на Вардаръ. Около Царево Село има още 5 чисто помашки села и 4 смѣсени съ българи християни. Помашкитѣ села *Истевникъ* и *Требатовище* пазятъ пѫтя за Малешево; *Звегоръ* пази прохода за Горна Джумая; *Турско Габрово* лежи въ клисурата къмъ Дупница, а *Калиманци* на пѫтя за Кочани.[4]) Отъ това явно се вижда, че турцитѣ при турченьето на населението сѫ се рѫководили и отъ стратегически цѣли.

По-нататъкъ въ долината на Брѣгалница нѣма вече помаци; тя е била обсебена, както ще видимъ, отъ чисто турско население.

Въ Кумановско има двѣ помашки села *Помакъ Кьой* и *Ени Кьой,* които сѫ нови прѣселенци отъ Княжество България; сѫщо тъй и въ Скопско село *Юмерлери* е помашко новозаселено. Въ Щипско има само едно потурнашко село *Кушанци.*

Една малка помашка купчина има въ Бѣласица Планина около прохода Дова Тепе, прѣзъ който най-лесно се минува отъ Солунско Поле въ Сѣрско; затуй тамъ се прокара въ ново врѣме южномакедонската желѣзна линия. Тая купчина се състои отъ голѣмото

[1]) Іеромонахъ Неофитъ, Описаніе Болгарскаго Священнаго Манастиря Рылскаго, София, 1879. стр. 31—32, 101.
[2]) А. П. Стоиловъ, Село Лешко. П.С. XLIV. 286.
[3]) Иречекъ, Пѫтни бѣлѣжки. П.С. X. 32.
[4]) *** Пѫтуванье по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница. Сб. М. XII. 304—306.

село *Палмешъ,* отъ *Горно Горбасово* и *Долно Горбасово.*[1]) Тѣ сѫ потурчени въ врѣме на конярскитѣ нахлувания за да запазятъ земята си.

Въ Сѣрско Поле до Струма на пѫтя за Солунъ има помашко село *Ени Кьой,* скоро заселено отъ ловченски помаци. И въ нѣкои драмски турски села има по малко помашкип рѣселенци отъ Ловечко, които не се забѣлѣзватъ между многочисленото турско население.

Въ източнитѣ ребра на Кушиница Планина има помашки села, за които точни свѣдѣния ни липсуватъ. Сигурни българомухамедански села сѫ *Прендживо* и *Каналѫ.*[2]) Споредъ свѣдѣнията, събрани отъ Верковича, които не всѣкждѣ сѫ вѣрни, има помашко население още въ селата *Драничъ, Дрѣново, Коченъ, Самоковъ, Миштена, Бобленъ, Толенъ, Кочкаръ.*[3]) Споредъ по-нови свѣдѣния сигурни помашки села сѫ: *Прендживо, Каналя, Куртлу, Орѣшово, Ески-Кавала, Корита* и *Кочкаръ.*

Около Шаръ Планина живѣятъ въ нѣколко купчини българомухамедани, — *торбеши.* Най-многочислени сѫ дебърскитѣ торбеши. Тѣ образуватъ три отдѣлни купчини. Най-голѣмата е на югозападъ отъ града Дебъръ и обхваща гребена на планинската верига, която дѣли коритото на Черни Дримъ отъ коритото на Дѣволъ. Тая торбешка купчина е продължена дори до Охридското Езеро. Въ нея влизатъ 4 чисто торбешки и 11 смѣсени села съ християни българи. Най-важни отъ тѣхъ сѫ *Трѣбища, Голѣмо* и *Малко Острени* и *Ябланица.* Послѣдното лежи подъ едноименния си връхъ, най-високъ въ тая верига, която споредъ него се нарича Ябланица Планина. Въ Охридско купчината продължава съ селата *Охтиси, Подгорци, Бороецъ* и *Лабунишча,* всички смѣсени съ християни българи. Съвсѣмъ отдѣлено лежи селото *Райца* още по на югъ и вече по западнитѣ плещи на планината. То пада на Албания, но административно е подъ Охридската Кава. Тая мухамедано-българска ивица е запазила християнскитѣ български села по долината на Черни Дримъ, обаче напослѣдъкъ самитѣ торбеши много притѣсняватъ своитѣ еднокръвни християнски съсѣди и ги принуждатъ да се изселятъ.

Втората дебърска купчина торбеши се намира въ мѣстностьта Жупа, на юго-изтокъ отъ гр. Дебъръ; тя се състои отъ 4 чисто

---

[1]) *** Великденска разходка по Поленинско. Сб.М. IX. 670—671.

[2]) В. Кънчовъ, градъ Драма и неговата околность. Библиотека, год. II. кн. XII. Пловдивъ, 1896. стр. 3.

[3]) Верковичъ, Топ.-етнограф. очеркъ Македонiи, 49—51.

торбешки села и 5 смѣсени съ българи християни. Третята купчина обгръща върховетѣ на планина Кърчинъ, на сѣверо-истокъ отъ гр. Дебъръ и захваща часть отъ мѣстностьта Мала Рѣка, достига до Радика и съ двѣ села, *Янче* и *Могорче,* минува на източния брѣгъ на рѣката. Тя брои 8 почти чисто торбешки села и 4 смѣсени съ българи християни. Главно мѣсто тукъ е селото *Жерновница* или *Жирноница,* сега центъръ на каймакамлъка, който обхваща цѣлата долина на Радика.

Дебърскитѣ торбеши на всѣкждѣ притѣсняватъ своитѣ еднокръвни съсѣди християни българи; затуй осталото християнско население въ торбешкитѣ села постоянно намалява.

Въ Горни Пологъ (Тетовска Каза) има българи мухамедани въ три села, които се причисляватъ къмъ торбешитѣ. И тритѣ се намиратъ въ политѣ на Шаръ Планина на пжтя отъ Гостиваръ за Тетово. Близу до Гостиваръ е *с. Враньовци,* въ съсѣдство съ Гостиварската турска колония и къмъ срѣдъ-пжть голѣмото село *Еловяни* съ малкото *Урвичъ.*

Третия купъ торбеши се намира въ Скопската Каза. Тѣ сж 6 села, *Долно Куличани, Пагаруша, Цвѣтово, Умово, Държилово* и *Евлово* по склоноветѣ на високия върхъ Китка и около единъ притокъ на Маркова Рѣка, южно отъ Скопие, въ съсѣдство съ голѣма арнаутска група. Тия торбеши не сж тушници, но сж прѣселени отъ Дебъръ и сж завзели български християнски села, като сж изтикали постепенно християнското население. Въ Долна Пагаруша е останало само едно голѣмо българско семейство. Скопскитѣ торбеши и по езикъ и по облѣкло сж еднакви съ дебърскитѣ. Споредъ запазени прѣдания торбешитѣ отъ Долно Куличани сж прѣселени изъ Жерновница.

Къмъ тия торбеши трѣба да причислимъ още село *Горно Враньовци,* което пада въ Велешката Каза и е заселено при изворитѣ на р. Тополка.

Вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Македония въ Призрѣнската Каза има още единъ голѣмъ купъ торбеши; тѣ населяватъ мѣстностьта *Гора,* разположена около горното течение на р. Люма въ западнитѣ ребра на Шаръ Планина. Въ тая мѣстность има 42 торбешки села. Населението имъ е мирно и работно. Бузаджии отъ Гора се скитатъ изъ цѣлия Балкански Полуостровъ по печалба.

---

[1]) Материали, 518—519, 522.

Отъ бѣлѣжкитѣ, които направихме вече по-прѣди, се вижда, че потурчаньето на шарската околность е почнало много рано, още въ врѣмето на жестокия Селимъ I. Тогава Синанъ Паша разсипвалъ манастиритѣ, турчилъ християнитѣ и изтрѣбялъ вѣрнитѣ на прѣдната си религия. За вѣрванье е, че Синанъ Паша е сѫщиятъ везиръ, за когото пише нашиятъ домашенъ лѣтописецъ: начь отъ Драма даже до Босна все истурчилъ. Въ това разорение е билъ разсипанъ и Дебърскиятъ манастиръ Св. Иванъ Бигоръ и Кичевскиятъ Прѣчиста, които сѫ подновени по-късно. Има много основания да се вѣрва, че потурчаньето на всички торбеши не е станало изеднъжъ. Споредъ устни прѣдания, запазени между торбешитѣ отъ Гора, нѣкои сѫ се изтурчили слѣдъ Австро-турската война отъ 1869 год. Горенскитѣ торбеши приказватъ, че подиръ голѣмата война съ нѣмцитѣ тѣхни съселяни бѣгали съ нѣмскитѣ войски въ Нѣмско, тамъ забогатѣли и сетнѣ викали при себе свои роднини. Други останали въ Призрѣнъ и зачували вѣрата си. Имало до сега торбеши отъ Гора, които знаяли свои християнски роднини въ Призрѣнъ. Споредъ друго прѣдание, запазено въ Дебърска Рѣка, послѣднитѣ горяни християни били изтурчени прѣди 150 год. На връхъ Великъ-день дошълъ тамо царски човѣкъ да събира харачъ. Християнитѣ тогава нѣмали пари и той ги притѣснявалъ много. Съ него вървѣлъ ходжа, който увѣщавалъ притѣсненитѣ да се турчатъ, за да се избавятъ отъ неволя.

Турченьето на торбешитѣ продължавало до кждѣ началото на XIX. столѣтие. Прѣди 90 години се потурчили много семейства въ с. Жирноница. Отъ тогава насамъ масови насилствени потурчания не сѫ ставали. Интереситѣ на мухамеданскитѣ бегове, били тѣ торбеши или арнаути, не сѫ дозволявали да се изтурчи цѣлата область, както ни казва луковското прѣдание, защото въ такъвъ случай не щѣло да остане рая да робува на богаташитѣ.

Торбешитѣ по всичко приличатъ на своитѣ съсѣди християни въ Дебъръ. Иматъ въ главни чърти еднакво облѣкло, иматъ еднакъвъ езикъ и еднакви нрави.

По редъ на изтокъ идатъ *кичевскитѣ потурняци* или *аповци*. Тѣ живѣятъ въ двѣ купчини. Едната е въ Горно Кичево, състои се отъ чисто мухамедански села *Сърбица, Бачища, Горна* и *Долна Стрегомишта* и *Цървивци* съ нѣколко кѫщи отъ смѣсеното село *Прешка*. Всички сѫ разположени около стария пѫть отъ Кичево за Тетово и Скопие. Втората купчина е въ Долно Кичево; въ нея влизатъ мухамеданитѣ отъ самия градецъ Кичево и послѣ части отъ

селата *Сърбяни, Староецъ, Лисичани, Преглово, Пласница, Крушица* и *Челопецъ.* Всички сѫ наредени отъ градъ Кичево надолу край десния брѣгъ на р. Велика, на стария пѫть отъ Кичево за Прилѣпъ. Само Челопецъ е на лѣвия брѣгъ на рѣката. Освѣнъ тия има още двѣ села съ потурчени българи въ Порѣче; едното е *Трѣбино,* близу до Бродъ, дѣто кичевския пѫть минава р. Велика къмъ Прилѣпъ, и другото е *Модрища* въ срѣдъ Порѣче, дѣто има 7 кѫщи мухамедански, а останалитѣ сѫ българи християни.

Градътъ и селата отъ Долно Кичево сѫ потурчени отдавна и населението нѣма за това потурчанье спомени. Като земемъ прѣдъ видъ, че тая група е на пѫтя, който води отъ Прилѣпъ за Кичево, и че на тоя пѫть има въ Прилѣпско още друга потурчена купчина, можеме да прѣдполагаме, че потурчаньето е извършено рано по стратегически съображения. Въ това врѣме трѣба да е разрушенъ манастирътъ Св. Илия при Бродъ и обърнатъ на теке.[1]) Потурчаньето на Горно-Кичевската купчина е станало поскоро и за него сѫ запазени доста спомени. Споредъ мѣстно прѣдание потурчаньето станало въ тия мѣста прѣди 100 години. Найпърво сѫ потурчени селата Сърбица и Бачица, послѣ останалитѣ. Двѣтѣ Стрегомишта и Цървивци сѫ приели мухамеданството прѣди 80 години. Навсѫдѣ това е ставало съ насилия. Споредъ едно прѣдание селенитѣ отъ Стрегомища, като били насилени да се потурчатъ отъ нѣкой си забитинъ, тѣ поискали отъ ходжата, що го придружавалъ, да имъ даде срокъ отъ нѣколко мѣсеца доклѣ изядатъ свинетѣ, които имали. Такъвъ срокъ имъ билъ даденъ, и откакъ изтекълъ, тѣ се потурчили. Църквитѣ имъ стояли още полусрутени. Потурчаньето на тая купчина трѣба да има връзки съ нахлуваньето на арнаутитѣ въ Горно Кичево, което почнало прѣзъ втората половина на XVIII. в.

Кичевскитѣ потурчени българи сѫ мирни и неправятъ пакости на своитѣ съсѣди християни, както ония въ Дебъръ. Наопаки и тѣ сами доста страдатъ отъ арнаушкитѣ си съсѣди грабители.

Пó на изтокъ въ голѣмата Битолско-Прилѣпска Равнина се срѣщатъ много рѣдко потурчени българи. Изобщо цѣлата срѣдна часть отъ юго-западния български дѣлъ е останала по-добрѣ запазена за християнитѣ българи.

Въ Прилѣпската Каза има само една малка купчина мухамедани българи. Тя се състои отъ 3 села: *Дебреще, Пещалево* и

[1]) В. Кѫнчовъ, Кичево и Прѣчиста. Библиотека, III. 103.

Лажени (смѣсено съ християни българи), които сѫ разположени едно до друго въ политѣ на Барбаросъ Планина при изхода на кичевския пѫть въ равнината. Въ цѣлата останала часть отъ голѣмата равнина, завзета отъ Битолската и Леринска Каза, нѣма мухамедани българи.

Въ Горна Прѣспа, която спада къмъ Битолската Каза, има малки купчини помаци. Тѣ съставятъ важна часть отъ населението на околийския градецъ *Ръсенъ* и около него се намиратъ въ селата *Съпотско, Лахци, Царедворъ, Дърменъ* и *Подмочани,* смѣсени съ българи християни, и въ село *Козякъ,* смѣсени съ арнаути. И тукъ бие въ очи, че потурченитѣ села се намиратъ на пѫтя отъ Битоля за Албания и за Охридъ, и това ни сочи, че потурчаньето ще е имало пакъ стратегически цѣли. Въ планинскитѣ височини между Прѣспа и Охридско, близу до главния пѫть, който ги съединява, се намира село *Буково,* населението на което се състои отъ потурчени българи и арнаути.

Потурчаньето въ Горна Прѣспа е отдавнашно. Споредъ запазени спомени при покоряваньето на страната турцитѣ заселили малки турски колонии въ паланката Рѣсенъ и въ с. Царедворъ. По-късно и християнитѣ въ тия мѣста били изтурчени. За вѣрванье е, че потурчаньето тукъ е станало едноврѣменно съ потурчаньето на торбешитѣ. Къмъ половината на миналия вѣкъ въ Рѣсенъ почнали да се селятъ християни българи отъ околнитѣ мѣста. Между рѣсенскитѣ потурняци не сѫ запазени християнски родови имена.

Потурнацитѣ въ с. Буково сѫ приели мухамеданството къмъ края на XVIII. вѣкъ, за да запазятъ имотитѣ си отъ пришелцитѣ арнаути.

Въ Костурската Котловина има потурчени българи въ 14 села. Само едно отъ тѣхъ, село *Жервенъ,* е отдѣлено и се намира сѣверно отъ Костуръ въ мѣстностьта Корѣща. Другитѣ 13 села образуватъ купчина на юго-западъ отъ Костуръ въ мѣстностьта Нѐерамъ и съ изключение на три всички сѫ смѣсени съ българи християни. Споредъ бѣлѣжкитѣ на единъ тамошенъ многогодишенъ учитель,[1]) жервенци се потурчили неотдавна.

Значителна е *тиквешката мухамедано-българска група.* Потурченитѣ българи тукъ се наричатъ обикновенно турци и отъ съсѣдитѣ си християни. Околното чисто турско население ги нарича понѣкога *дилсъзи* (безезични), понеже незнаятъ да говорятъ

[1]) Никола Цицовъ, Отъ Костурско. Сб.М. IV. Народни умотворения, стр. 108—109.

турски. Въ Тиквешъ потурняцитѣ образуватъ три отдѣлни купчини. Най-голѣмата завзима плодородната часть отъ Тиквешъ по десния брѣгъ на Вардаръ, съ главно мѣсто паланката *Кавадарци* и съ единъ редъ голѣми села около него. Втората завзима нѣколко голѣми села на лѣвия брѣгъ на Вардаръ, и третата образува тѣсна ивица около лѣвия брѣгъ на Църна съ главно село *Дрѫново,* на пѫтя отъ Тиквешъ за Прилѣпъ. Всички потурчени българи живѣятъ въ 27 села и съставятъ половината отъ населението на Тиквешъ, (безъ Рожденската Нахия, която пада къмъ Морихово). Въ повечето отъ тия села има и българи християни, които обработватъ земитѣ на потурняцитѣ.

Потурчаньето на Тиквешъ е станало отдавна. Споредъ запазени прѣдания тиквешани приели мухамеданството много по-рано отъ мъгленскитѣ българи — ужъ още при прѣвземаньето на страната отъ турцитѣ. Когато турскитѣ покорители завзели мѣстностьта Бохемия, южно отъ прохода Демиръ Капу, тогава, споредъ прѣданието, тиквешкитѣ първенци пратили извѣстие на турскитѣ военачалници, че ще си промѣнятъ вѣрата, само да бѫдатъ запазени отъ опустошения. Въ една пѣсень, пѣяна и до сега въ Тиквешъ, се споменува, че царь Сулейманъ потурчилъ народа.[1]) Отъ тритѣ султани Сулеймановци първиятъ (1403—11) не е ималъ врѣме да се занимава съ потурчанье на християни, понеже прѣзъ всичкото си царуванье се е борилъ съ братята си за прѣстола. По-вѣроятно е, че потурчаньето е станало въ врѣмето на Сулеймана II. Великолѣпни (1520—66). Въ негово врѣме, бѣлѣжи Фалмерайеръ, около 1534 год. турцитѣ нападали църковнитѣ имоти на християнитѣ и опустошили Св. Гора.[2]) Много е за вѣрванье, че тиквешкитѣ българи сѫ приели мухамеданството за да се запазятъ не отъ турското покоряванье, което е станало по-рано, но отъ голѣмитѣ нахлувания на коняри, които завзели Бохемията и тръгнали на сѣверъ по течението на Вардаръ.

Тиквешкитѣ потурняци държатъ всичката плодородна земя около долината на Вардаръ и устието на Църна. Християнското население тамъ обработва тѣхнитѣ чифлици. Въ Тиквешъ има голѣми земевладѣлци, *бегове* и *аги.* Това сѫ старитѣ мѣстни боляри земевладѣлци, които се потурчили както и босненскитѣ, за да запазятъ земитѣ си. Тиквешкитѣ потурняци се отнасятъ злѣ съ

[1]) Съдържанието на пѣсеньта ми разправи попъ Михалъ отъ Кавадарци, но самата пѣсень той не помнѣше добрѣ

[2]) Fallmerayer, Fragmente aus dem Orient, Stuttgart, 1845. H. 44.

християнитѣ, вършатъ постоянно жестокости надъ тѣхъ; затуй християнското население тамо е омаломощено. Много отъ агитѣ и беговетѣ носятъ още старитѣ си родови християнски имена. Езикътъ на потурченитѣ българи е чистъ. Тѣ знаятъ само турския броежъ.

Послѣдната голѣма българо-мохамеданска група е *мегленската*. Мѣстностьта Мегленъ обхваща разкошна котловина между Нидже Планина и Кожухъ Планина, оросявана отъ много притоци, които се събиратъ отъ горнитѣ планини въ низината и образуватъ р. Мегленшница. Дъното на котловината е равно като длань и извънредно плодородно. Въ нея има 49 *села*, отъ които 13, заселени високо по планинскитѣ ребра, сж останали българско-християнски, 4 сж конярски, а другитѣ сж или чисто потурняшки, или смѣсени потурняци съ християнско население, но християнитѣ навсѣкждѣ сж малцинство. Въ тая група пада и влашкото потурчено село *Нжте*.

За потурчаньето на Мегленъ сж запазени по-добри спомени между населението. Споредъ мѣстно прѣдание мегленскиятъ владика се потурчилъ заедно съ паството си на връхъ Великъ-денъ. Ханъ се научилъ, че това станало 150 год. прѣди неговото пжтуванье прѣзъ страната (1863 г.), ще рече къмъ началото на XVIII. в.[1]) Споредъ други бѣлѣжки, записани отъ единъ тамкашенъ учитель, потурчаньето станало прѣзъ втората половина на XVIII. вѣкъ. Доклѣ служилъ владиката литургия, войска заобиколила църквата. Слѣдъ службата владиката посрѣщналъ турцитѣ съ турски поздравъ и послѣ придумалъ населението да се потурчи, за да запази живота, имота, женитѣ и дѣцата си. Които нерачили да промѣнятъ вѣрата си, тѣ се разбѣгали по други християнски села.[2]) Това сжщото прѣдание е записано и отъ Верковича малко по-инакъ. Причини за измѣна на вѣрата на мегленския владика се отдава на гръцки козни, както и при потурчаньето на Чепино. Съ клевети гърцитѣ съсипали Охридската независима църква. Българското население навсѣкждѣ било много възмутено и на нѣкои мѣста прѣдпочело да приеме мухамеданството, нежели да се покори на гръцката патриаршия. Така постжпилъ и мегленскиятъ митрополитъ Иларионъ.[3]) Това прѣдание е почерпено отъ архимандрита Симеонъ, извѣстенъ борецъ срѣщу гръцката църква при българското възраждане,[4]) и за това

[1]) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, 262.
[2]) И. Ц-въ, Потурчването на с. Нжте. Сб.М. III. Народ. Умотв. 198—199.
[3]) Верковичъ, Топ.-Этногр. очеркъ Македоніи, 5.
[4]) В. К. Кичево и Прѣчиста. Библиотека, III. 97—98.

въ него толкозъ силно изпъква обвинението срѣщу гръцкото духовенство. Нѣма съмнѣние, че гръцкото духовенство съ своята неприязненость къмъ българското паство е съдѣйствувало косвено на потурчаньето, защото не е могло да вдъхне въ паството си чувство на самопожертвованье за вѣрата; но паданьето на Охридската Архиепископия подъ гръцката църква далечъ не е могло да прѣдизвика такава буря между българитѣ, каквато ни рисува българскиятъ патриотъ. Имаме и други по-точни свѣдѣния за потурчаньето въ Мегленъ, споредъ които се вижда, че то е станало къмъ срѣдата на XVIII. в. или малко по-късно. Единъ мегленски грънчарь, по име Доре, успѣлъ съ бѣгство да спаси вѣрата си и живота си и се поселилъ въ Рѣсенъ, дѣто сега има отъ него остала голѣма влака. Споредъ прѣдание, запазено въ доревия родъ, турци нападнали родното село на Доре въ Мегленъ около Великъ-день, въ единъ день, когато народътъ билъ въ църква. Църквата била обградена и християнитѣ насила потурчени. Доре останалъ дома си да пази пещьта, въ която се пекли съдове за продань прѣзъ празницитѣ. Въ къщи била и негова сестра мома. Той побѣгналъ съ сестра си, успѣлъ да достигне въ Рѣсенъ, дѣто се заселилъ и турилъ начало на грънчарство, което и сега вирѣе тамъ.[1])

Между мегленскитѣ потурняци има много бегове и аги, които владѣятъ голѣми земи, както въ Тиквешъ, а християнското население въ низината нѣма собствена земя, но е чифлигарско. Мегленскитѣ потурняци сѫ голѣми религиозни фанатици и много жестоки къмъ християнитѣ. Въ село Сѫботско, което е административенъ центъръ на една часть отъ Мегленъ, мухамеданитѣ неотстѫпятъ единъ късъ земя на християнитѣ да си направятъ църква. Въ кръвьта на мегленскитѣ жители има много чужди примѣси. Видѣхме, че тукъ сѫ селени арменци, турци и кумани. Това е повлияло върху мегленци да се отличаватъ и по нъравъ, и по външность отъ съсѣдитѣ си. Мегленскитѣ мухамедани сѫ смѣли, непокорни и горделиви. И до сега турската власть неможе да се наложи напълно въ тѣхния край. Между тѣхъ често ставатъ кървави свади.

По на югъ въ Солунско Поле нѣма нийдѣ потурняци българи. Плодородната голѣма равнина рано е обсебена отъ турскитѣ спахии,

[1]) Доре се женилъ въ Рѣсенъ, добилъ двама синове, Наумъ и Иоанъ. Отъ Наума сѫ днешнитѣ Доревци, а отъ Иоана Лапчевци. И Наумъ оставилъ двама синове, Трайче и Доре. Трайче умрѣлъ прѣзъ 1890 год. 85—90-годишенъ старецъ. Излиза, че билъ роденъ около 1800-та год. Баща му Наумъ ще е роденъ около 1770 год., а бѣгството на Доре ще е било между 1860 и 1870 год. Тогава е станало и потурчаньето на Мегленъ.

които сж спирали потурчаньето на населението, както и въ Битолската, Сѣреската и Скопската Равнина.

При вниматеденъ прѣгледъ на етнографската карта, която тукъ прилагаме, се забѣлѣзва, че завоевателитѣ сж насилвали къмъ потурчанье мѣстности около важни друмища. По-нататъкъ ще видимъ, че ако населението около важни стратегически пжтища и проходи не е потурчено, то между него има заселени въ старо врѣме турци, а въ по-сетно врѣме арнаути.

Освѣнъ това турцитѣ сж насиляли къмъ потурчанье нѣкои планински мѣстности, които се отличавали съ по-смѣло и юнашко население, за да се избавятъ отъ вжтрѣшни буни. По тия съображения сж потурчени жителитѣ на Чепино, Чечъ, торбешитѣ около Шаръ, тиквешани и мегленци.

Македонскитѣ потурчени българи сж запазили навсждѣ родния си езикъ и съ него пазятъ много стари народни обичаи. Зачувани отъ робски теглила, потурняцитѣ иматъ по-развита снага отъ българитѣ християни. Тѣ даватъ на турското правителство отлични войници. Много отъ тиквешкитѣ и мегленски новобранци служатъ въ султанската гвардия. Въ Родопитѣ помашкото население нейдѣ брои по турски, а въ западния македонски дѣлъ и това незнае. Повсждѣ сж запазени спомени за потурчаньето. Знаятъ, че били нѣкога християни, но сега сж фанатици мухамедани и често пжти по-голѣми противници на християнскитѣ си кръвни братия, нежели самитѣ турци. Съ турцитѣ не обичатъ да се мѣшатъ; много пжти явно изказватъ своята ненависть къмъ тѣхъ, особно тиквешани, мегленци и чечани, но сж вѣрни на османската власть, защото благодарение ней водятъ господарски животъ.

Българскитѣ потурняци се отличаватъ по своето трудолюбие, пестиливость и трезвость отъ другитѣ мухамедански жители. Само мегленскитѣ водятъ по-разпуснатъ животъ.

3. Турци.

Много скоро слѣдъ завзиманьето на Гелиболъ (1352 г.) турски прѣселенци се появили въ Македовия. Още прѣзъ 1362 год. турскиятъ военачалникъ Евреносъ завзелъ много мѣста въ южна Македония,[1]) крѣпостьта Вардаръ била разрушена и вмѣсто нея на пжтя отъ Солунъ за Воденъ основанъ чисто турски градъ Енидже

---

[1]) Hammer, G. d. Os. R. I. 155.